

Jaspersa. Filozof koji je kao nitko prije i poslije njega naglašavao važnost »komunikacije«, morao je upravo u prepisci s Martinom Heideggerom iskusiti njezine granice. Sam je Wisser razmijenio nekoliko pisama s Karlom Jaspersom. U jednome od njih, od 30. 11. 1951., piše mu Jaspers: »Filozofija, koja ostaje stvar specijalista, uvijek je zato svakako upitna. Ono što je iz filozofije neprevodivo u zajedničko mišljenje, to na koncu odlučuje o njezinoj vrijednosti.« Tako Jaspers, u pismu od 4.12. 1964., priznaje da mu je filozofijska polemika bitan problem. U Jaspersu i Heideggeru, Wisser vidi antipode čije je mišljenje manje ili više nepomirljivo. Heideggerova fundamentalna ontologija jest, prema Jaspersu, »krivi filozofijski put«. 1952. godine, Jaspers priznaje samome sebi i Heideggeru: »Ono što obojica razumijemo pod filozofijom, što hoćemo s njom, na koga se njom obraćamo, kako je ona povezana s vlastitim životom, sve to je kod nas vjerojatno već izvorno izvanredno različito.« (Str. 304.) Za razliku od mišljenja Karla Jaspersa, mišljenje Martina Heideggera Wisseru je vazda izazivalo ili naglašeno odobravanje, ili pak odbijanje, no nikada mlake reakcije. To nije slučajno jer, kako kaže Hannah Arendt, zahvaljujući njemu »mišljenje je ponovno postalo živime«.

Ovaj dio knjige sadrži obavijest o drugom Wisserovu filmu o Martinu Heideggeru, pod naslovom »Martin Heidegger u mišljenju na putu«, što ga je autor složio iz postojećeg filmskog materijala, jer je Heidegger zbog bolesti odbio novo snimanje. Film je nastao povodom 85. rođendana Martina Heideggera, a na poticaj njegova nakladnika, Günthera Neskea. Wisserova se pitanja koncentriraju na neke bitne prijepore u svezi s Heideggerovim mišljenjem, kao na onaj da je favoriziranjem pitanja o »bitku« žrtvovao *conditio humana* – bitak čovjeka u društvu i kao osobe. Prema Heideggeru, takva ocjena predstavlja bitno nerazumijevanje njegova mišljenja, čija je temeljna misao da se o bitku ne može pitati ako se ne pita o biti čovjeka. Nadalje, on odgovara na to što misli pod time da *znanost ne misli* ili da je od atomske bombe opasniji zakon tehnike, *postav* (Ge-stell).

Ovaj dio sadrži i podroban opis toga kako je došlo do ostvarenja jedinog televizijskog intervjua Martina Heideggera; Wisserova upornost i šarm pobijedili su Heideggerovu odbojnost prema televiziji.

IV. dio: **Dodatci** sadrži: (IV,1: *Bilješka o tekstovima*; IV,2: *Bibliografija Richarda Wissera iz pera njegova učenika Emila Ketteringa; Kazalo imena; Pogovor Željka Pavića*).

Iz iskustva ne samo ove već i nekih drugih Wisserovih knjiga koje sam prikazala – kao i iz činjenice da sam i sama tri semestra studirala u Mainzu, te tako imala priliku pribivati Wisserovim predavanjima i seminarima – mogu zaključiti da i u njoj dolazi do izražaja ono što se može označiti kao posebnost njegova pristupa različitim filozofima, tj. njihovim mišljenjima.

To su: hermeneutičko izlaganje teksta, upućivanje u način pitanja dotičnog mišljenja i njihovo ravnopravno izlaganje kao mogućih pristupa stvari mišljenja.

Unatoč tomu što sam posve svjesna nezahvalnosti prevoditeljskog rada, kao i težine zadatka pred kojim se, prevodeći Wisserovu knjigu, nalazio dvojac Bosto-Pavić – jer Wisserovu rečenicu, te bogati i iznijansirani rječnik nije jednostavno pretočiti u vlastiti jezik – ipak me žalosti činjenica što neka dobra prevoditeljska rješenja ranijih prevoditelja nisu uvažena, već su zamijenjena slabijim. Primjerice, u prijevodu njemačke riječi ‚die Angst‘, umjesto *tjeskobe*, imamo *strepnju*.

Ovom primjedbom ni u kom slučaju ne bih željela umanjiti važnost i korisnost ovog prevoditeljskog uratka za našu, ionako siromašnu prevoditeljsku produkciju, osobito kada se radi o Heideggeru.

Iako se radi o sekundarnoj literaturi, treba naglasiti da ona dolazi iz pera jednoga znalca.

Vesna Batovanja

Anthony M. Mlikotin

Lone Journey Toward Wisdom

New Dimensions Press,
Los Angeles 2004.

Možda bi nam sam naslov knjige Anthony Mlikotina, u prijevodu »usamljeni put k mudrosti«, mogao poslužiti kao polazište odakle bismo o njoj mogli nešto kazati. Naime, nekoliko je značenja moguće iščitati iz fraze »usamljeni put« rabljene u naslovu. Usamljenost misaonog puta indicira da je riječ o intelektualnoj pustolovini koja se ne oslanja na izvanjska uporišta, nego ustraje u vlastitu naporu. Stoga u naslovu prepoznajemo i stanovitu marginalnu poziciju odakle se autor

zapučuje u svoju pustolovinu, poziciju koja stoji postrance dominantnih diskursa koji se u tekstu tek ovlašta spominju. Drugo, usamljenost može također signalizirati posljedicu ustrajanja na takvom govoru jer, kao što nas autor opetovano podsjeća u tekstu, taj govor nije priznat niti je većini prihvatljiv. I treće, u naslovu ćemo svakako prepoznati određenu egzistencijalnu rezignaciju, klonulost, ali i ustrajanje na neutabanom putu. Postavljen u te koordinate, pristupajući tekstu čitatelj će se zapitati u kojoj mjeri pisac izriče i dočarava rečenu usamljenost, ali će isto tako u zapisu tragati za mudrošću koja nam je najvišeštena na kraju prijedrenog puta.

Medutim, kad je već o naslovu riječ, dvojbe nastaju već na samoj naslovnici knjige, jer tamo čitamo da se to usamljeno putovanje realizira »s Kierkegaardom, Thoreauom, Schopenhauerom, Nietzscheom i Mertonom«. Dakle, zapisi koji slijede nisu nastali na nekoj čistini mišljenja nego ishode iz susreta s nizom promišljanja čovjeka i njegova svijeta. Odabir suputnika omeduje referentne točke ove egzistencijalne ispovijesti. Evidentno je da su tri filozofa s kojima Mlikotin dijalogizira u svojim bilješkama ključna imena egzistencijalne filozofije. Budući da Mlikotinovu knjigu valja čitati unutar njezina američkog konteksta, pojavu Thoreaua u tekstu valja shvatiti kao Mlikotinovo traženje predloška na kojemu će oprimjeriti istinski način življenja unutar američke kulture i način postavljanja prema njoj. Priznajem da sam za Mertona prvi put čuo u ovoj knjizi.

U prologu autor započinje pitanjem zašto čovjek ima potrebu da i dalje filozofira u vrijeme fascinantanntih znanstvenih otkrića i uznapredovale tehnologije. Izrijekom se ogradujući od sustavne filozofije koju nalazi u teologiji, idealističkoj filozofiji Prosvjetiteljstva i u analitičkoj filozofiji, on naglašuje potrebu samo-propitivanja i objašnjava svoj odabir suputnika tvrdnjom da u njihovim djelima nalazi afirmativan odnos prema »intrinzičnim vrijednostima života«. Isto tako, autor nam otkriva da je veći dio onoga što slijedi nastalo u kontekstu njegova nastavnčkog rada na američkim sveučilištima, kada su se ondje počeli tolerirati interdisciplinarni kolegiji. Ta tolerancija tolerancije ne samo da je omogućila transdisciplinarni izbor imena s kojima uspostavlja dijalog, pogotovo njegovo često ispreplitanje filozofijskih i književnih tekstova, nego je svakako legitimirala evidentiranje vrlo subjektivnih doživljaja izazvanih čitanjem predšasnika.

U prvom poglavlju, posvećenom Kierkegardu, naići ćemo na nekoliko opaski o dan-

skom filozofu za koje bi se teško moglo reći da predstavljaju prinos poznavanju njegova mišljenja. Mlikotin tako Kierkegaardovu filozofiju označuje kao »življenu filozofiju«, kojoj nedostaje objektivnosti i logičke pouzdanosti sustava, ali kojoj je, putem subjektivnog doživljaja pojava, dostupnija istina negoli je to »mentalnom pojmovlju«. Smislen se život može ostvariti samo umjetničkim stvaralaštvom, pa ne čudi da diljem knjige autor referira na razna umjetnička djela.

Thoreaua cijeni poglavito iz razloga jer ga je poučio usamljenosti i potrebi da moćan pojedinac stoji postrance od gomile. Po Mlikotinu, kod ovog američkog spisatelja pojedinac predstavlja nepatvorenu vrijednost koja nastoji izmaknuti korumpirajućim učincima društvenog okruženja. Sadržajno gledano, ni u ovom slučaju nećemo kod Mlikotina naći neke nove spoznaje o Thoreauovu djelu. Valja tek spomenuti da Mlikotin skreće pozornost na formu dnevnčkih zapisa kojima se Thoreau služio, i to iz razloga jer je upravo to predložak vlastite spisateljske prakse.

U poglavlju o Schopenhaueru, Mlikotin, na vrlo impresionistički način, nudi općenit opis glavnih sastavnica njegova svjetonazora. U sljedećem poglavlju Nietzschea smatra našim suvremenikom, jer je mišljenja da je svijet opisan kod ovog filozofa još uvijek naš sadašnji svijet. Zadržavajući se na elementarnim temama Nietzscheova mišljenja, Mlikotin šutke prelazi preko recentnijih čitanja što su Nietzschea utvrdila kao ključnog mislitelja današnjice. Zadnji susret koji nam autor upriličuje jest onaj s Thomasom Mertonom, jer u njegovu preobraćenju religijskom pozivu i dilemama što ih je preobraćenik opisao u svojim tekstovima, nalazi dramu s kojom se može poistovjetiti.

Postaje ovdje evociranog putovanja poslužile su autoru kao misaono obzorje unutar kojega može vlastitoj egzistencijalnoj tjeskobi, ako je tako možemo nazvati, udijeliti određeni legitimitet. Filozofi i pisci na koje se poziva pomažu mu oslikati stvarnost u kojoj se nalazi, ali i formulirati vlastiti psiho-emocionalni prostor. Ipak, unatoč tonu većeg dijela zapisa, dvojim da bismo mogli reći da je riječ o izvanrednom habitusu. Riječ je o istočnoeuropskom intelektualcu koga muči uzaludnost sveučilišne profesije, šireg suvremenog američkog okruženja čija banalnost iznevjeruje visoko postavljene vrijednosti osmišljenog življenja. Iako tek letimično označeno, jasno je da u tom okruženju ima sve manje mjesta za pisanje i mišljenje – za ono do čega je autoru poglavito stalo.

Taj sputavajući, deprimirajući okvir unutar kojega valja čitati ovdje skupljene »jeremi-

jade« (str. 241) nije potanko razrađen. Dosljedan u naglašavanju važnosti unutrašnjeg svijeta, autor ne mari za prikaz vanjskih, objektivnih okolnosti. Međutim, hrvatskom će čitatelju biti možda zanimljivo da se jedan od rijetkih spomena društvenog konteksta tiče naše zemlje. Opisujući jednu knjigu, autor piše kako ga je tekst podsjetio na »duševne muke« što ih je i sam iskusio angažirajući se devedesetih godina za »hrvatsku stvar«. Kao i drugdje u knjizi, on ostaje na toj šturoj izjavi izbjegavajući pojasniti konkretne pojedinosti tog angažmana. On samo kaže da je politički angažman djelovao štetno na njegovu umjetnost i misao, jer, po svojoj naravi, političke obveze »manipuliraju ljudskim bićima a, naposljetku, samom istinom« (str. 223). Nema sumnje da bi ova knjiga bila zanimljivija hrvatskom čitatelju da nam je autor obznanio razloge svojega angažmana, ali isto tako i potonjeg razočaranja. Ovako ćemo svjedočanstva o »zauzimanju za hrvatsku stvar«, o dvojbama i spoznajama koje su ga popratile, potražiti drugdje.

U odlomcima gdje nalazimo bilješke koje opisuju autorov egzistencijalni *Angst*, osjećam određenu dozu pretencioznosti. Tako čitamo da naš autor piše za mali broj čitatelja, da ga danas malo čitaju, a da će ga možda još manji broj čitati u budućnosti. To je svakako jedno od ishodišta njegovih strepnji: »Sanjam da me se čuje i vidi, da utječem na događaje od trenutka kad podignem glas, da vodim vojsku učenika. A dok se to ne desi, da budem miran: hoće li se taj san ikada obistinuti« (str. 78). Ostavimo autoru njegove dvojbe i zapitajmo se u kojoj je mjeri opravdan taj »proročanski ton« (str. 100). Meni se čini da on počiva na labavim temeljima.

U zaključku knjige čitamo najizravniju formulaciju njegova svjetonazora: »Moja filozofija života jest da su fizikalna obilježja događaja ostala ista kroz čitavu povijest. Možda su se preoblikovala u našem vremenu, no ono što imamo sada nije čovječanstvu ništa novo. U objektivnom svijetu, nema ničega novoga za besmrtnu dušu ljudskog bića. Jedini vrijedan život odvija se unutar nas. To je također jedini originalni i neponovljivi svijet našega iskustva« (str. 243).

Zanemarivanje učinaka povijesnih mijena na ljudsku osobnu i kolektivnu egzistenciju, ovdje izriječno formulirano, osnovno je polazište ne samo ponuđenih čitanja u ovoj knjizi nego i autorova postavljanja prema svijetu. Stremljenje mudrosti, o čijim postajama izvješćuje Anthony Mlikotin, ipak nije samo unutarnja pustolovina nego je, otjelovljeno u knjizi, upućeno široj javnosti i kao takvo podložno je kritičkoj valorizaciji.

Moram priznati da mi je tijekom čitanja obećana mudrost izmicala. Ono što se uprizorilo u tekstu više je drama samog stremjenja, težnja osmišljavanju života u nepovoljnim okolnostima. Kad knjigu shvatimo na taj način, onda ćemo svakako uvažiti i njezin kontekst koji, pogotovo u SAD, pokazuje snažne voajerske oznake. Međutim, ta se potreba uglavnom upražnjava upoznavanjem sa životopisima djelatnih osoba, ljudi koji odlučuju o svijetu. U tom smislu, zabilješke koje imamo pred sobom uistinu predstavljaju »usamljeno putovanje«.

Stipe Grgas

Ellen R. Klein

Undressing Feminism

A Philosophical Exposé

Paragon House, St. Paul, MN 2002.

Recentno djelo američke filozofkinje Ellen R. Klein *Undressing Feminism. A Philosophical Exposé* pokušaj je revizije feminizma od njegovih početaka do suvremenog stanja onoga što se tim imenom uopće razumijeva. Autorica iz tog razloga prije svega postavlja pitanje, što danas znači riječ »feminizam« uz postojanje tolikih feminizama, te kako današnji feminizam ili feminizmi (ne) odgovaraju na zahtjeve suvremenih žena te, naposljetku, zašto feminizam zahtijeva ozbiljnu reviziju. Stajalište Ellen R. Klein izrazito je kritičko; ona sebe samu, s punim pravom, svrstava u niz velikih kritičarki feminizma, poput izrazito medijski eksponirane Camille Paglie ili manje poznate Christine Hoff-Sommers (»Who Stole Feminism?«). »Ski-danje« feminizma očigledno je projekt koji je moguć samo teoretičarki koja promatra feminizam očima autsajdera, dakle, nekoga tko izričito ne pristaje uz političku agendu feminizma. Osnovno polazište napada na feminizam Ellen R. Klein jest pojam jednakosti koji je, smatra autorica, kao validan pojam prve generacije feministica, do krajnosti zloupotrijebljen u trećem valu feminizma (u suvremenom feminizmu) u korist ideje različitosti. Otuda njezina očitovana odanost idejama prvog vala feminizma.

Djelo Ellen R. Klein prijeko je potrebno, a i više nego dobrodošlo svim ženama koje su